

جستاری در باب تقویت احساس تعلق و مشارکت شهروندان در شهر یزد^۱

An Inquiry into Strengthening the Sense of Belonging and Civic Participation of Citizens in the City of Yazd
Fatemeh Rezaei

فاطمه رضایی

متولد ۱۳۷۵. دانشجوی کارشناسی ارشد معماری
منظر در دانشگاه تهران

Yazd, this radiant jewel in the heart of the desert with its towering windcatchers and intricate network of qanats, is not only a memento of ancient Iranian history but also a testament to the intelligent interaction of humankind with the arid and water-scarce environment of the central Iranian plateau.

یزد، این نگین درخشان در دل کویر با بادگیرهای سر برافراشته و شبکه پیچیده‌ای از قنات‌ها، نه تنها یادگاری از تاریخ کهن ایران است، بلکه گواهی بر تعامل هوشمندانه انسان با محیط خشک و کم‌آب فلات مرکزی به شمار می‌رود.

◀ قرار گرفتن این شهر در تقاطع راه‌های تجاری باستانی، به‌ویژه جاده افسانه‌ای ابریشم که شرق و غرب را به یکدیگر پیوند می‌داد، به یزد موقعیتی استراتژیک و بی‌بدیل بخشید و آن را به بستری پویا برای تبادل کالا، دانش، هنر و فرهنگ میان اقوام و ملل گوناگون بدل کرد. کاروانسراهای متعدد و بازارهای پُرونق یزد در طول قرون متمادی، میزبان تاجران، صنعتگران، اندیشمندان و هنرمندان از سرزمین‌های دور و نزدیک بوده و این تعاملات غنی، به تدریج در شکل‌گیری هویت چندلایه و منحصر به فرد این شهر تأثیر بسزایی گذاشته است.

در کنار این اهمیت تجاری و فرهنگی، یزد از دیرباز به‌عنوان مأمن و محل هم‌زیستی مسالمت‌آمیز پیروان ادیان و فرهنگ‌های گوناگون شناخته شده است. در کنار اکثریت مسلمان، جوامع قابل توجهی از زرتشتیان با باورهای کهن و آتشکده‌های فروزان خود و همچنین پیروان دیگر ادیان، قرن‌ها در این شهر زندگی کرده‌اند و هر یک با آداب و رسوم، هنر و دانش خود به غنای فرهنگی و اجتماعی آن افزوده‌اند. محلات خاص زرتشتی‌نشین با معماری متمایز، آیین‌های باستانی و هم‌بستگی مثال‌زدنی‌شان، گواهی روشن بر این تنوع فرهنگی و مذهبی دیرینه است. این هم‌زیستی مسالمت‌آمیز و احترام متقابل میان گروه‌های مختلف در طول تاریخ پُرفرازونشیب یزد، نمونه‌ای نادر از تساهل و مدارا را در دل کویر رقم زده و به هویت چندوجهی و اصیل این شهر عمق و معنا بخشیده است؛ میراثی گران‌بها که شایسته حفظ و پاسداشت است.

یزد منظری برآمده از جوهر آب، با وجود پیشینه غنی و جایگاه رفیع تاریخی و فرهنگی، این شهر تاریخی نیز همچون بسیاری از شهرهای درحال توسعه در ایران و جهان، با چالش‌های متعددی روبه‌روست که می‌تواند به تدریج بر پویایی اجتماعی، انسجام فرهنگی و کیفیت کلی زندگی شهروندانش تأثیرات منفی و گاه جبران‌ناپذیری بر جای بگذارد. یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین این چالش‌ها، کم‌رنگ شدن تدریجی احساس تعلق و دل‌بستگی عمیق شهروندان به شهر و فضاهای آن و همچنین کاهش حضور مؤثر و فعالانه آنان در عرصه‌های مختلف زندگی شهری و به دنبال آن، کاهش مشارکت اثربخش و فراگیر آنان در امر خطیر نگهداشت پایدار و پویای شهر است. این مسئله که همچون یک بیماری خاموش در کالبد شهر ریشه دوانده است، در عوامل متعددی نهفته است که از آن می‌توان به فقر اجتماعی و نابرابری‌های ساختاری و رو به تزاید در سطوح مختلف جامعه اشاره کرد. وجود شکاف‌های عمیق اقتصادی و اجتماعی در یزد که متأسفانه در سال‌های اخیر رو به افزایش بوده است، می‌تواند احساس بیگانگی، انزوا و نداشتن دل‌بستگی عمیق به فضاهای شهری را در میان اقشار کم‌برخوردار و حاشیه‌نشین افزایش دهد. شهروندی که احساس کند حقوق و فرصت‌هایی برابر با دیگران و دسترسی عادلانه‌ای به امکانات و خدمات شهری ندارد و صدایش در تصمیم‌گیری‌های مربوط به شهر شنیده نمی‌شود، به تدریج انگیزه‌ای برای مشارکت در امور شهری و حفاظت از منافع جمعی نخواهد داشت و شهر را فقط به‌عنوان محل سکونت موقت خود تلقی خواهد کرد. در کنار این مسئله مهم، خروج نگران‌کننده نسل جوان و تحصیل‌کرده از یزد به مقصد شهرهای بزرگ‌تر با فرصت‌های شغلی و آموزشی به‌ظاهر بهتر، زنگ خطری جدی برای آینده این شهر کهن به شمار می‌رود. جوانانی که آینده شغلی، اجتماعی و فرهنگی روشنی را در شهر خود نمی‌بینند و احساس می‌کنند فرصت‌های رشد و شکوفایی برای آن‌ها فراهم نیست، به تدریج دل‌بستگی چندانی به شهر نخواهند داشت و انگیزه‌ای قوی برای مشارکت فعالانه در ساختن آینده آن در خود نخواهند یافت؛ پدیده‌ای که شهر را از پویایی، خلاقیت، نوآوری و انرژی سرشار این قشر محروم کرده و فرایند مشارکت پایدار و توسعه متوازن را با چالش‌های جدی و پیچیده مواجه می‌سازد.

افزایش و تقویت دوباره احساس تعلق و مشارکت فعالانه شهروندان در یزد، امری حیاتی، ضروری و نیازمند یک رویکرد جامع، یکپارچه و چندوجهی است که در آن برنامه‌ریزی و طراحی شهری نقشی اساسی، محوری و غیرقابل انکار ایفا می‌کند. ایجاد فضاهای شهری شمول‌گرا که پاسخ‌گوی نیازهای متنوع و متکثر تمامی شهروندان با هر سطح درآمد، فرهنگ، سن، جنسیت و توانایی باشد، به‌عنوان گام نخست و بنیادین در این راستا اهمیت ویژه‌ای دارد.

پارک‌ها، میدان‌ها، پیاده‌راه‌ها، فضاهای سبز محله‌ای و سایر فضاهای عمومی باید به‌گونه‌ای خلاقانه و هوشمندانه طراحی شوند که امکان تعاملات اجتماعی سازنده، برگزاری فعالیت‌های فرهنگی و هنری متنوع، انجام فعالیت‌های تفریحی و ورزشی را برای تمامی گروه‌های سنی و درنهایت، ایجاد حس امنیت، آرامش و تعلق خاطر را برای همگان فراهم آورند. این مهم تنها با شعارهای کلی و اقدامات سطحی محقق نخواهد شد، بلکه

نیازمند اقدامات عملیاتی، برنامه‌ریزی دقیق و بلندمدت، سیاست‌گذاری هوشمندانه و تخصیص منابع کافی است. مدیران شهری، برنامه‌ریزان، طراحان شهری و سایر دست‌اندرکاران باید با درک عمیق و همه‌جانبه چالش‌هایی چون نابرابری‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و همچنین پدیده مهاجرت جوانان، فضاهایی عادلانه، دسترس‌پذیر و شمول‌گرا طراحی کنند، سازوکارهای مؤثر و شفاف مشارکت واقعی شهروندان در فرایندهای تصمیم‌گیری و مدیریت شهری را فراهم آورند و در جهت ایجاد فرصت‌های برابر برای همه شهروندان، بدون هیچ‌گونه تبعیض و محدودیتی، گام‌های عملی و پیوسته بردارند. تنها در این صورت است که می‌توان انتظار داشت شهروندان یزدی شهر خود را نه فقط به‌عنوان محل سکونت موقت، بلکه به‌عنوان خانه مشترک، فضایی برای رشد و شکوفایی فردی و جمعی و بستری برای تحقق آرمان‌های خود بدانند و با احساس مسئولیت و دل‌بستگی عمیق، در حفظ، آبادانی و ارتقای کیفیت زندگی در آن فعالانه مشارکت کنند؛ مسیری دشوار، اما ضروری که درنهایت به‌سوی یزدی پایدارتر، پویاتر، سرزنده‌تر و سرشار از حس عمیق زندگی و تعلق خاطر رهنمون خواهد شد.

یزد فراتر از یک شهر تاریخی، منظری منحصربه‌فرد است که از دل کویر و از تعامل دیرینه انسان با جوهر حیات‌بخش آب سر برآورده است. این شهر که ریشه در تاریخ کهن و تعاملات پیچیده و هوشمندانه انسان با محیط خشک و کم‌آب خود دارد، با موقعیت مرکزی در فلات وسیع ایران، اگرچه همواره در زمره مناطق کم‌باران و خشک کشور قرار داشته است، اما همین محدودیت‌های طبیعی، به شکلی متناقض‌نما و شگفت‌آور، به شکل‌گیری یک منظر فرهنگی-تمدنی کاملاً منحصربه‌فرد، خلاقانه و پایدار منجر شده است. در این دیدگاه عمیق، منظر یزد تنها ترکیبی بصری و کالبدی از عناصر طبیعی و ساخت‌وسازهای

انسانی نیست، بلکه تجلی مادی و معنوی تلاش بی‌وقفه و هوشمندانه انسان برای بقا، سازگاری و شکوفایی در دل شرایط سخت و طاقت‌فرسای کویر است که جوهر و روح این منظر را عنصر حیاتی ((آب)) شکل می‌دهد. ارتقای کیفیت سیما و منظر شهری یزد، با توجه به نقش محوری و بنیادین آب در شکل‌گیری هویت، فرهنگ و معماری آن، نیازمند بازخوانی دقیق و احیای هوشمندانه رابطه دیرین، چندوجهی و مقدس شهر با این عنصر حیاتی است. استفاده خلاقانه و گسترده از معماری حیاط‌دار با محوریت حوض و آب‌نما که نه تنها جوهر و شناسنامه معماری سنتی یزد را تشکیل می‌دهد، بلکه یک راهکار اقلیمی هوشمندانه برای ایجاد خنکی و رطوبت در هوای گرم و خشک نیز به شمار می‌رود، نمادی عمیق از ارزش و تقدس آب در فرهنگ و باورهای این شهر است. حفظ و مرمت دقیق و اصولی فئات‌ها و پایاب‌ها که نه تنها حفظ یک سیستم سنتی، کارآمد و پایدار مدیریت آب در دل کویر است، بلکه یادآور پیوند عمیق و ناگسستنی شهر با منابع آب زیرزمینی و فضاهایی برای تجمع، تعامل اجتماعی و تبادل فرهنگی حول محور آب به شمار می‌رود، اهمیت بسزایی دارد.

توسعه زیرساخت‌های شهری جدید (پارک‌ها، فضاهای جمعی، مراکز درمانی و آموزشی) نیز باید با الهام گرفتن از این منظر آب‌محور و با در نظر گرفتن اصول پایداری و استفاده بهینه از منابع آب صورت بگیرد. طراحی فضاهای سبز شهری با تأکید بر استفاده از گونه‌های گیاهی کم‌آب و بومی منطقه، ایجاد آب‌نماها و حوضچه‌ها با رویکردی نه فقط تزئینی و مصرف‌کننده آب، بلکه به‌عنوان عناصری یادآور اهمیت آب، ایجاد حس آرامش و سرزندگی در فضاهای شهری و تقویت هویت بصری شهر، می‌تواند به ارتقای کیفیت سیما و منظر شهری با حفظ اصالت و هویت منحصربه‌فرد آن کمک شایانی کند.

نبود برنامه‌ریزی جامع، یکپارچه و بلندمدت در این

عناصر کلیدی و بنیادین این منظر فرهنگی منحصربه‌فرد و بی‌بدیل است. حل این بحران پیچیده و چندوجهی، در این دیدگاه، نه تنها یک ضرورت حیاتی برای بقای شهر و تأمین نیازهای اساسی شهروندان در حال و آینده، بلکه یک وظیفه اخلاقی و فرهنگی برای حفظ میراث گران‌بهای بشری و منظر تاریخی آن است. در این راستا، حفظ و احیای قنات‌ها و شناخت دقیق و علمی آن‌ها می‌تواند به‌عنوان راهکاری مهم، مؤثر و پایدار در کنار سایر اقدامات ضروری برای مقابله با بحران کم‌آبی و فرونشست خاک در یزد مورد توجه جدی قرار بگیرد و به حفظ شالوده منظر فرهنگی و تاریخی این شهر کمک شایانی کند. توسعه صنعت گردشگری در یزد، با توجه به این منظر فرهنگی آب‌محور، باید بر پایه تجربه اصیل و عمیق از حکمت کویر و ارزش بی‌بدیل آب استوار باشد. گردشگران باید با تاریخچه خلاقانه و پایدار مدیریت آب در یزد، نقش حیاتی آب در شکل‌گیری معماری منحصربه‌فرد و فرهنگ غنی شهر و اهمیت عمیق آن در زندگی روزمره مردمان این دیار آشنا شوند. بازدید آگاهانه و هدفمند از قنات‌های شگفت‌انگیز، باغ‌های تاریخی با آب‌نماهای باشکوه و حوض‌های آرامش‌بخش و خانه‌های سنتی با طراحی هوشمندانه و فضاهای مرتبط با آب، می‌تواند به تجربه‌ای عمیق‌تر، معنادارتر و فراموش‌نشده‌تر از منظر فرهنگی یزد برای گردشگران منجر شود.

نوسازی و بازآفرینی بافت فرسوده و تاریخی شهر در این نگرش، باید با رویکردی حساس به هویت و با احیای هوشمندانه‌ی فضاهای پیوند با آب همراه باشد. مرمت و احیای پایاب‌های فراموش شده، ایجاد فضاهای سبز کوچک و محله‌ای با محوریت استفاده بهینه از آب و استفاده از عناصر آبی با رویکردی مدرن و پایدار در طراحی فضاهای جدید، می‌تواند به بازگرداندن روح زندگی بخش آب به بافت تاریخی و ارتقای کیفیت زندگی ساکنان محلی کمک شایانی کند. حفظ و مرمت دقیق و اصولی بناهای تاریخی ارزشمندی که نمادی از تعامل هوشمندانه و خلاقانه انسان با آب در طول تاریخ هستند (مانند آب‌انبارهای باشکوه و آسیاب‌های آبی قدیمی)، اهمیت ویژه‌ای دارد.

با توجه به نقش بنیادین و محوری آب در شکل‌گیری شهر یزد و منظر فرهنگی بی‌نظیر آن، می‌توان به یقین گفت که این شهر روایتی زنده و گویا از چیرگی هوشمندانه انسان بر محدودیت‌های سخت محیطی و تقدس عمیق عنصر حیات‌بخش آب را به تصویر می‌کشد. منظر یزد نه تنها یک ترکیب بصری زیبا و چشم‌نواز، بلکه تجلی مادی و معنوی این روایت شگفت‌انگیز است. حفظ و ارتقای این منظر ارزشمند، مستلزم درک عمیق این پیوند تاریخی، فرهنگی و حیاتی با آب، مدیریت پایدار و مسئولانه منابع محدود آب و مشارکت فعالانه، آگاهانه و همه‌جانبه شهروندان در پاسداشت این میراث گران‌بها برای نسل‌های آینده است. برنامه‌ریزی و توسعه شهری در یزد باید با نگاهی منظر-محور و با تأکید ویژه بر نقش محوری و مقدس آب صورت بگیرد تا هویت منحصربه‌فرد و اصیل یزد به‌عنوان شهری آباد، پایدار و سرزنده در دل کویر، با منظر برآمده از ارزش بی‌بدیل آب برای همیشه حفظ و به آیندگان منتقل شود. ■

زمینه، به معنای نادیده گرفتن نقش محوری و تعیین‌کننده آب در شکل‌گیری هویت و منظر شهر است. طرح جامع توسعه شهر یزد باید با در نظر گرفتن دقیق تاریخچه غنی مدیریت آب در این منطقه، ارزش‌های فرهنگی عمیقاً مرتبط با آن و چالش‌های جدی کم‌آبی کنونی تدوین شود. این طرح جامع نه تنها باید توسعه کالبدی شهر را مدنظر قرار دهد، بلکه حفاظت و مدیریت پایدار منابع آب موجود و احیای هوشمندانه منظر آب‌محور شهر را نیز در اولویت‌های اصلی خود قرار دهد. در مواجهه با تغییرات فرهنگی سریع و نفوذ الگوهای مصرف غربی، حفظ و ترویج ارزش‌های سنتی و ریشه‌دار مرتبط با آب، مانند فرهنگ غنی صرفه‌جویی، احترام عمیق به منابع آب و آداب و رسوم مرتبط با آن، اهمیت ویژه‌ای دارد.

طراحی فضاهای شهری می‌تواند به‌عنوان بستری قدرتمند برای یادآوری، تداوم و انتقال این ارزش‌های حیاتی به نسل‌های جدید عمل کند. استفاده هوشمندانه از نمادهای آب در معماری و طراحی شهری، برگزاری رویدادهای فرهنگی و هنری متنوع با محوریت آب و اهمیت آن در تاریخ، فرهنگ و زندگی مردم یزد، می‌تواند به تقویت ارتباط عاطفی و معنوی نسل جدید با این ارزش‌های گران‌بها و در نهایت حفظ و ارتقای منظر فرهنگی آب‌محور شهر کمک کند. افزایش احساس تعلق و مشارکت فعالانه شهروندان در این دیدگاه، به معنای احساس مسئولیت مشترک و همگانی در قبال میراث گران‌بهای آب و منظر فرهنگی مرتبط با آن است. آموزش هدفمند و مستمر شهروندان در زمینه اهمیت حیاتی آب و روش‌های عملی صرفه‌جویی در مصرف آن، مشارکت فعالانه آن‌ها در نگهداری و مرمت قنات‌ها، فضاهای سبز شهری و سایر عناصر منظر آب‌محور و ایجاد حس افتخار و غرور به تاریخچه خلاقانه و پایدار مدیریت آب در شهر، می‌تواند به تقویت عمیق حس تعلق و مشارکت مسئولانه در حفظ و ارتقای منظر فرهنگی منحصربه‌فرد یزد کمک کند.

افزایش احساس تعلق و مشارکت فعالانه شهروندان به معنای احساس مسئولیت مشترک و همگانی در قبال میراث گران‌بهای آب و منظر فرهنگی مرتبط با آن است.

بحران فزاینده کم‌آبی و پدیده نگران‌کننده فرونشست خاک در یزد، اکنون نه تنها یک چالش جدی زیست‌محیطی با پیامدهای ناگوار است، بلکه تهدیدی مستقیم و قریب‌الوقوع برای شالوده منظر فرهنگی و تاریخی این شهر کهن به شمار می‌رود. همان‌طور که معماری هوشمندانه و پایدار یزد براساس منظره‌پردازی خلاقانه از آب و ایجاد فرصت‌های متنوع برای مواجهه و تعامل انسان‌ها با این عنصر حیاتی برپا شده است، خشک شدن تدریجی منابع آب سطحی و زیرزمینی، نابودی تدریجی باغ‌ها و فضاهای سبز باطراوت و تخریب فزاینده بناهای تاریخی ارزشمند ناشی از فرونشست زمین، به معنای از بین رفتن تدریجی

۱. نوشته‌شده براساس تجربه شخصی نویسنده در سفر پژوهشی (خوانش هستی‌شناسانه منظر یزد) که به سرپرستی دکتر سید امیر منصوری در سال ۱۴۰۳ در پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر به انجام رسیده است.